

fundamental dynamic” (s. 167). I denna spänning blir DeBoers förståelse av relationen mellan kyrklig praktik och visuell konst synlig.

Trots att DeBoer lyfter fram den kulturella omgivningens betydelse för den kyrkliga praktiken gör hon en skarp åtskillnad mellan det profana och sakrala och ställer sig kritisk till det konstbegrepp som ser till konstens egenvärde eller konsten för konstens skull. All konstnärlig praktik i en kyrklig kontext måste, enligt DeBoer, vara integrerad i församlingens fromhetstradition. DeBoer stänger härigenom till viss del dörren till den konst som kan fungera utmanande och förnyande för kyrkan. Den kyrkliga praktiken förstås således som vägledande i mötet med konstvärlden snarare än som en ömsesidig dialogpartner.

Oavsett om man som läsare delar DeBoers syn på konsten och kyrkan fungerar *Visual Arts in the Worshipping Church* som en introduktion för den som vill ha redskap till en fördjupad reflektion kring mötet mellan den visuella konsten och den kyrkliga praktiken och vad som ligger till grund för detta möte. Likt studenterna vid Westmont College bör den som vill utforska och fördjupa relationen mellan den egna kyrkliga praktiken och den visuella konsten reflektera kring hur och varför detta möte ska äga rum. Till en sådan reflektion ger DeBoer ett berikande bidrag inte minst genom de frågor som riktas till läsaren.

Clara Berg
Doktorand, Lund

Ulrica Fritzson. "Jag kunde åtminstone berätta hur jag dödade henne...": Om transformerande, rehumaniserande och försonande möjligheter för en skyldig människa, med utgångspunkt i Martin Bubers diskussion kring existentiell skuld. Lund: Lunds universitet. 2017. 393 s.

Ulrica Fritzsons avhandling behandlar ett ämne som är centralt i varje modern rättsstat: finns det anledning för samhället att tänka på något annat vid lagbrott än att den skyldiga döms enligt gällande lag? Fritzson kommer därmed in på viktiga frågor inom etik och religionsfilosofi. Hon skriver själv att hon skrivit ett religionsfilosofiskt arbete. Avhandlingen är i lika hög grad moralfilosofisk. Hon placerar

sig medvetet utanför den analytisk-filosofiska tradition som länge färgat diskussionsklimatet framför allt i Sverige och Finland. Filosofiskt och metodiskt är hon styrd av fenomenologi.

Avhandlingen i ett större sammanhang

Synen på brott och straff i våra nordiska samhällen har till i dag i hög grad styrts av samhällets/statens perspektiv. Brottet är ett brott mot staten. Och rättvisetänkandet har varit retributivt (återgäldande). Det som vanligen helt förbisetts är såväl brottslingen som brotts-offret. De konkreta människor som varit part i målet har blivit till bisaker. Man har inte haft öga för att varje allvarigare brott innehåller en relation mellan levande människor, en relation som brustit. Man har inte sökt efter lösningar som på gräsrotsnivå helat dessa brustna relationer. Under 1900-talets sista decennier började man kritiskt diskutera den här rättstraditionen. En bidragande orsak var försoningsarbetet som startade i Sydafrika efter att apartheidsystemet avskaffats. Under framför allt 2000-talet har en rad nordiska arbeten utforskat den pågående utvecklingen.¹ Fritzsons avhandling hör hemma här.

Ulrica Fritzson vill i sitt arbete lyfta fram den personliga aspekt som samhället försummat. Relationen mellan förövaren och brotts-offret står hos henne i centrum. Det hon närmast studerar är på vilket sätt det hon kallar en existentiell skuld kan vara av betydelse för de inblandades liv efter att ett brott begåtts och ett straff ådömts och satts i verket.

Därmed blir en rad frågor viktiga: Vad är skuld? Vilken roll spelar skulden i människors

1. En rad arbeten kan nämnas: Paul Leer-Salvesen, *Etter drapet: Samtaler om skyld og soning*, Oslo 1988; Maria Ericson, *Reconciliation and the Search for a Shared Moral Landscape: An Exploration Based upon a Study of Northern Ireland and South Africa*, Frankfurt 2001; Joakim Molander, *Straffets grammatik*, Åbo 2002; Heidi Jokinen, *Medling vid brott: En begreppslogisk analys av en konfliktlösningsmetod i en senmodern tid*, Åbo 2011. I en rad antologier tangeras tematiken, se till exempel Tage Kurtén & Joakim Molander (red.), *Homo moralis: Människan och rättssamhället*, Lund 2005; Lisbeth Christoffersen, Kjell Å. Modéer & Svend Andersen (red.), *Law and Religion in the 21st Century – Nordic Perspectives*, Köpenhamn 2010.

liv? På vilka sätt kan man komma till rätta med skuldproblematiken? Finns det utrymme för en försoning i en eller annan form? Med ett unikt material belyser författaren dessa frågor. Under flera år har hon intervjuat drygt 20 personer i Sydafrika, dömda för grova brott, i de flesta fall för mord.

Arbetet i stora drag

Fritzsons arbete är disponerat i tre huvudavsnitt. Efter ett inledande avsnitt följer del ett med rubriken "Metod, sammanhang och material". Denna del omfattar 150 sidor och är indelad i fyra underkapitel. Också del två omfattar ungefär 150 sidor och innehåller fyra underkapitel. Denna del bär rubriken "Filosofiska reflektioner". Del tre kallar hon för "Avslutning" och den omfattar endast 20 sidor. Förutom litteraturlistan ingår ytterligare några bilagor.

Inledningen behandlar på ett sakligt och tydligt sätt viktiga initiala frågor. Här blir vi läsare bland annat på det klara med vad Fritzson vill med sitt arbete och varför. Också hennes personliga bakgrund klargörs. Formuleringen av syftet är såpass belysande för Fritzsons sätt att formulera sig att jag citerar henne ordagrant:

Syftet med föreliggande avhandling är att bidra med en filosofisk förståelse kring vad det är som sker i det av mig förmodade utrymme, mellan den existentiella skuldbearbetning som Buber understryker som essentiell för en skyldig människa och hennes möjligheter till ett försonat liv – och de erfarenheter av pånyttfödelse, att gripas av någonting högre som Buber sedan konstaterar att den som genomgått en existentiell skuld upplever.

För att nå sitt syfte väljer författaren att kombinera ett empiriskt material (intervjuer med dömda brottslingar och observationer av brottslingarnas möte med närstående och offer) med en rad filosofiska reflektioner, hämtade framför allt från Martin Buber, Emmanuel Lévinas och Paul Ricoeur. De två senare får därvid komplettera Buber på de punkter där

Fritzson finner att han inte är tillräckligt uttömmande och explicit.

Sedan hon på drygt 300 sidor redogjort för både empiri och filosofisk diskussion sammanfattar hon sitt resultat i några pregnanta rader. Jag väljer igen att återge hennes egna formuleringar:

[Jag vill sammanfattningsvis] beskriva det utrymme som Buber inte närmare diskuterat och som denna avhandling är ett försök till förståelse av, som ett utrymme av transformerande, rehumaniserande och försonande möjligheter, i vilket brottsoffer och förövare tillsammans kan skapa en ny intersubjektiv kontext utifrån ett asymmetriskt ramverk och en vilja att vistas i, erkänna, svara an på och konfrontera den destruktion och omänsklighet som brottet och kränkningarna givit upphov till.

Viktiga innehållsliga poänger

Fritzsons avhandling innehåller en lång rad både intressanta och viktiga element som såväl ger oss ny kunskap om vår mänskliga verklighet som bidrar till att utveckla vårt filosofiska tänkande.

Det empiriska material som Fritzson samlat in är unikt. Materialet har hon samlat enligt gängse former för intervjuundersökningar och deltagande observation. Redogörelsen för förhållandena i sydafrikanska fängelser är närmast härresande för en nordisk läsare. Fritzsons intervjuer är gjorda i ett av de mest beryktade fängelserna, Pollsmoor Correctional Centre utanför Kapstaden. 13 av personerna är dömda för mord, två för mordförsök, en för grov misshandel, en för våldtäkt, en för väpnat rån och tre för grova ekonomiska brott. De 21 intervjuade personerna är alla interner som frivilligt deltagit i ett program för reparativ rättvisa. Programmet drivs i regi av en fristående fängelsekyrkoorganisation, med vilken författaren samarbetar.

Intervjuerna baserar sig på nio ytligt sett enkla frågor. Hon har lyckats få ett rikt material. Hon har deltagit som observatör i ett för programmet obligatoriskt möte mellan förövare, anhöriga och offer. Sina egna erfarenheter vid dessa har hon noterat och använt sig av i

sin analys på ett, i mina ögon, meningsfullt sätt. Den materialinsamling som hon därmed utfört är i sig en krävande prestation. Det kan inte vara lätt att sitta öga mot öga med våldsvarkare, dessutom som vit kvinna bland färgade fångar. Ändå får läsaren intrycket att det hela gått lekande lätt. Det finns en lätthet i framställningen som hjälper oss att leva oss in i att det hela tiden handlar om faktiska, och sårbara, människor som du och jag, inte om obegripliga och ondskefulla monster. Att skriva så är betydelsefullt för att de filosofiska poänger Fritzson eftersträvat ska bli synliga.

Författaren framstår som metodiskt medveten. Hon redogör, utspjutt i avhandlingen, ingående för de olika delarna av sitt tillvägagångssätt. Det filosofiska sammanhang som styr Fritzsons beskrivning av materialet betecknar hon med ordet "fenomenologi". Hon skriver att hon intagit en "fenomenologisk hållning" till sina intervjuer. Och hon betecknar analysen av intervjuerna som "en fenomenologisk innebördsanalys". Framställningen visar att hennes metodologiska grepp hjälpt henne att låta de studerade personerna själva komma till tals och sig själv träda i bakgrunden. I den första delens sista kapitel, benämnt "Meningssammanhang och fenomenologiska framträdanden", lyfter hon fram fem inslag som absolut centrala för det som äger rum: skulden, berättelsen, erkännandet, mötet, och förändringen.

Att det handlar om ett filosofiskt, snarare än ett empiriskt, arbete framgår av bokens andra huvuddel där hon filosofiskt reflekterar över empirin med hjälp av Buber och, då Buber kommer till korta, dessutom av Lévinas och Ricoeur. Hon motiverar valet av dessa tre med att de alla hör hemma i en fenomenologisk tradition, också om de gör det på litet olika sätt. De har vidare alla tre lyft fram relationens betydelse för förståelsen av mänskligt viktiga begrepp. Genom de filosofiska analyserna breddar och fördjupar hon sin förståelse för vad hennes intervjupersoner egentligen tycks gå igenom.

Genom att bearbeta materialet med hjälp av de tre filosoferna når Fritzson fram till fyra centrala teman som hon redogör för mera ingående: hur den existentiella skulden förstås, villkoren för att mötet med den andre ska

fungera konstruktivt, betydelsen av att programmet sker i ett tryggt utrymme och under trygghetsskapande former, samt på vilka sätt erkännandet/bekännelsen kommer till uttryck och hur detta erkännande är sammanflätat med en avgörande känsla av befrielse.

Slutresultatet kan alltså sedan komprimeras i det citat som jag tidigare lyft fram.

Några kritiska synpunkter

Det är ingen tvekan om att Fritzson kommit med ett viktigt bidrag till frågan om hur vi i våra västerländska samhällen kan utveckla vår förmåga att både förstå och bearbeta skuld. Hennes insats som forskare är betydande.

Det hindrar inte att avhandlingen också ger anledning till en rad kritiska frågor. En del är frågor som Fritzson troligen rätt enkelt kunde ha bemött. Andra hänger ihop med hennes grundläggande val i arbetets början.

Till inslag som troligen lätt kunnat utvecklas mera hör sättet på vilket Fritzson bestämmer var hon vill placera sig vetenskapsteoretiskt och metodologiskt. Hon avgränsar sig rätt tydligt från den nordiska forskning som, med start i Uppsala, utvecklats kring begreppet livsåskådning. Det tror jag varit onödigt. Hon hade haft glädje av en lång rad insikter och begreppsliga lösningar som den forskningstraditionen nått fram till.²

Författaren har placerat sitt arbete inom forskningsämnet religionsfilosofi. Med fördel kunde det ha placerats inom en rad andra ämnesområden, som moralfilosofi/etik, livsåskådningsforskning, socialpsykologi, socialantropologi, kriminologi med flera. Läsaren lämnas litet i sticket då hen frågar sig varför det hela ska kallas en religionsfilosofisk avhandling. Genom att tala om både religions- och moralfilosofi tror jag att Fritzson skulle undvikit en del kritik. Det är i en mycket liten utsträckning som en specifikt religiös dimension tematiserats. Med det här vill jag inte säga att arbetet skulle sakna religionsfilosofiska poänger. Men de kunde vara mera tydligt tecknade.

2. Enklast hade hon kunnat bygga på den nyligen publicerade Carl Reinhold Bräkenhielm, Maria Essunger & Katarina Westerlund (red.), *Livet enligt människan: Om livsåskådningsforskning*, Nora 2013.

En tredje aspekt som också kunde ha utvecklats ytterligare handlar om sammanhållningens betydelse för materialtolkningen – och för den filosofiska analysen. Det saknar inte betydelse att materialet hör hemma i ett sydafrikanskt samhälle, präglad av en kristen mission och av en reformert kyrkotradition. Det saknar inte heller betydelse för förståelsen av de tre filosoferna att de alla tre utvecklade sina tankar i ett samhälle präglad av en långt gående modernitet, samtidigt som de vuxit upp i olika religiösa traditioner, Buber och Lévinas i judendomen, Ricœur i protestantisk kristendom. Vilken betydelse dessa kontexter kan tänkas ha får vi tyvärr inte belyst av Fritzson. (Jag vill samtidigt påpeka att arbetat redan nu är omfattande, och att den kontextuella analys som jag efterlyser inte hade varit alldeles lätt att utföra kort.)

En fjärde synpunkt som jag vill nämna innebär mindre en kritik av Fritzsons framställning. I stället är det en kritisk kommentar till hela den filosofiska tradition, fenomenologin, som Fritzson explicit vill följa. Med fenomenologiskt tänkande följer en rad intressanta frågor som den fenomenologiska traditionen många gånger förbigår med tystnad. Jag kan här bara nudda vid problematiken. Och jag väljer att ta upp bara en aspekt, nämligen frågan om de kunskapsanspråk som tycks ligga i den fenomenologiska ansatsen. Fritzson vill med hjälp av sin avhandling beskriva innebörden i en rad begrepp, bland annat skuld, försoning och upprättelse. Frågan är hur den innebörden ska förstås. När vi här fram till universella svar? Innebär inte det bestämda sammanhanget att det som presenteras har en mera partikulär innebörd? Är ord som skuld och så vidare beteckningar på objektiva fenomen (trots att de inte direkt går tillbaka på observationer vi gör med våra fem sinnen)? Ska vi förstå intervjupersonernas erfarenheter av skuld och försoning som återspeglings av något objektivt givet? När jag formades som forskare på 1970-talet varnades vi för att det finns ett subjektivt element i det fenomenologiska tänkandet alltsedan Edmund Husserl. Det här subjektiva elementet riskerar att ge utrymme för ett spekulativt drag. Jag har inte ännu mött på någon framställning som helt kunde bemöta denna kritiska synpunkt. Personligen

är jag rätt övertygad om att vi bland språkfilosofiskt inriktade tänkare finner lösningar som undviker den form av generella anspråk som en fenomenolog riskerar att lägga fram. Ofta handlar problemet om att man upphöjer ett tänkande med giltighet inom ett större eller mindre, men begränsat, socio-kulturellt sammanhang till en universell nivå.

Den nämnda kritiken av en fenomenologisk ansats som jag här antytt innebär inte ett förkastande av fenomenologiskt tänkande i sig. Men den pekar på inriktningens begränsningar. Att dessa begränsningar inte alltid är medvetna vill jag inte belasta speciellt Fritzson för. Hon har i fenomenologin funnit ett metodiskt verktyg som gjort hennes arbete väl strukturerat och systematiskt väl upplagt. Och hon har nått till en lång rad betydelsefulla resultat. Avhandlingen är därför mycket läsvärd.

Tage Kurtén
Professor emeritus, Åbo

Kjell Ove Nilsson. *Att få det rätt med Gud: Vad säger Paulus och Luther egentligen?* Umeå: Mandatus. 2017. 191 s.

Relationen mellan aposteln Paulus och reformatorn Martin Luther utgör ett rätt komplicerat hermeneutiskt problem. Både Paulus och Luther är föremål för en mångfald av ganska skiftande tolkningar, vilka sedan ligger till grund för olika uppfattningar om hur de två förhåller sig till varandra. Inte minst gäller det hur Paulus och Luther förhöll sig till sin kulturella och religiösa omgivning: i Paulus fall, andra templets judendom; i Luthers fall, den romersk-katolska kyrkan. Den vetenskapliga analysen, både av Paulus och Luther, har också kraftigt påverkats av rent normativ teologi, vilket ytterligare komplicerar bilden.

Lutherforskaren och docenten i systematisk teologi, Kjell Ove Nilsson, vill med utgångspunkt hos Paulus och Luther besvara frågorna vad Guds rättfärdighet betyder och vad rättfärdiggörelsen innebär, hur man bör se på lagen och laggärningar, vilken relationen är mellan människans tro, gärningar och den gudomliga nåden samt vilken plats helgelsen har i en människas liv.